

Værnenes politik – politikernes værn

Den 14. november 1980 forsvarede adjunkt Palle Roslyng-Jensen på Odense Universitet sin doktorafhandling »Værnenes politik – politikernes værn« (Gyldendal, 541 sider). Da syv uofficielle opponenter havde ordet, måtte anden officielle opponent professor, dr.phil. Tage Kaarsted nøjes med at fremdrage nogle hovedlinjer fra sin opposition, der her bringes in extenso.

Besættelsestidens historie er fuld af paradokser og hændelser, som det kan være svært at forklare en undrende eftertid. Hør her, hvad en elev på officersskolen har berettet om 9. april: »Da den første tyske kolonne fra Roskilde passerede Frederiksberg Slot på vej ind i hovedstaden, dansede vi menuet i skolens gymnastiksal under ledelse af civil danselærer – og uden deltagende damer. Stemningen og følelserne i denne situation kan næppe beskrives med ord« (s. 72). Man forstår godt den lammelse, der kunne indtræde, og som fik en anden elev på reserveintendantskolen til at vidne: »Vi i sommeren 1940 var da helt ophørt med at tænke. Vovede en sig ud i betragtninger over situationen, blev han ret brutalt kaldt til orden af sine kammerater med et: »Hold kæft«.¹ Sådan reagerede man altså på den skole; på officersskolen var der nogle, som meldte sig ind i DNSAP i fortvivelse over og i protest mod det system, som havde vanrøgtet forsvaret. I oktober 1942 så man hærens chef, generalløjtnant Ebbe Gørtz, skridte fronten af, inden Frikorps Danmark afgik til østfronten, 2½ år efter den samme general med frihedskæmperarmbind, idet han 8. maj 1945 af Frihedsrådets kommandoudvalg fik overdraget kommandoen over modstandsstyrkerne, mens frikorpsfolkene måtte vandre i fængsel.

Eller hvad mener man om mytteriet på minestrygeren »Søridderen« 10. marts 1943, som forfatteren omtaler (s. 143)? I Storebælt overmandede det værnepligtige mandskab sammen med tilrejsende kammerater skibets chef og de øvrige befalingsmænd for at sejle til England. Da man blev klar over, at der var langt til England, ændrede man kurs og gik i stedet i land i Sverige i en redningsbåd. Skibets chef, orlogskaptajn Prip, blev omgående afskediget for ikke med magt at have stoppet mytteriet, fordi dette kom på tværs af forhandlingspolitikken. De patriotiske mytterister blev vel optaget i Den danske Brigade, men kun med møje, thi de

---

1. H. Mægaard Niensens levnedberetning 1960 (Ordenskapitlet).

havde jo begået en lovstridig handling for at komme til at bekæmpe besættelsesmagten! Efter krigen blev orlogskaptajn Prip rehabiliteret, udnævnt til kommandørkaptajn og dekoreret.²

»Søridder«-affæren er prototypen på besættelsestidens tvetydighed. For dem, der har annammet Matthæus 5,37 »Eders tale skal være ja, ja, nej, nej, hvad der er ud over dette, er af det onde«, må værnenes historie under besættelsens kår være af det onde. Det er forfatterens store fortjeneste, at han uforfærdet har sat sig for at sætte skik på dette morads af modstridende synspunkter og spegede hændelsesforløb, som til den dag i dag har sat gemytterne i kog.

Udenværkerne

Der er ingen oplysninger noget sted i bogen om, hvad omslaget viser: En ubefæstet sjæl kan tro, at det forestiller to danske officerer, hvoraf den ene er general Gørtz, som fører en gruppe usøgnede tyske soldater og en enkelt civilist ind til afhøring. Det er dog ikke rigtigt. Pålidelige kilder har oplyst, at det forestiller Gørtz og oberst Bodenhoff-Olsen, da de den 9. april 1940 om morgenen blev løsladt efter tidligere at være blevet fanget af tyskerne og for en stund interneret i Kastellet bl.a. sammen med indenrigsminister Bertel Dahlgaard. Billedet er taget af en tysk fotograf og brugt i propagandaen. Noget ganske andet er så, at et billede af denne karakter ikke er dækkende for bogen som helhed.

Dernæst nogle uformelle bemærkninger. Selv om man også i akademiske kredse møder tendenser til sprogligt forfald, er det dog vigtigt og må kræves af den disputats, at den er skrevet i et korrekt og sobert sprog. Det synes jeg, den foreliggende afhandling er. Forfatterens pen er let løbende, men den er også bred. Afhandlingen ville både indholdsmæssigt, og hvad angår formen, have vundet ved, at den, om jeg så må sige, havde været igennem maskinen en gang til for at blive strammet, og for at visse sproglige kuriosa kunne være undgået.

Hvad menes der f.eks. med udtryk som »en bredt udformet beslutningsproces« (s. 171), »værnens strukturelle ressourcer« (s. 26), »latent parat« (s. 58), »slå et hul i den styrke, der var til rådighed« (s. 46) eller helt uforståeligt: »Gørtz' og Lunns fortolkning af ordren er her givet i overensstemmelse med regeringens

2. S. 466 siger forf., at Prip blev delvis taget til nåde. Han indtrådte rigtignok i 1945 kun i søværnets reserve, men efter eget ønske, da han havde fået en civil stilling. Han blev R. af D. 9.5.1952.

målsætning« (s. 69); der menes formentlig givetvis. Samme side veksles der mellem imperfektum og historisk præsens. S. 35 siges det, at nazisten Einar Jørgensens aktion 9.4. ingen støtte mødte »hos Fr. Clausen, endsige hos tyskerne, der så vidt vides ikke engang blev bekendt med episoden«. Nej, men så havde de jo heller ikke nogen mulighed for at støtte!

S. 73 hedder det, at »værnene var ansvarløse«, og man kan et andet sted få det indtryk, at det var tyskerne, som samlede den lille generalstab på Marienlyst (s. 155). Pudsigt virker det at fremhæve, at Vilh. Buhl bar knækflip (s. 166) – det var der faktisk en del af hans samtidige, der gjorde, uden at det ses at have haft nogen indflydelse på historiens gang. I en række tilfælde introducerer præses ganske uformidlet personer og tilstande, om hvilke vi intet har hørt. F.eks. optræder s. 62 en Quistgaard, som vi må gætte os til, hvem er. S. 115 omtales politiplanen for Jylland, før vi har fået en regulær skildring af forudsætningen, nemlig det danske militærs rømning af Jylland. S. 181 optræder en grev Raben-Levetzau. Det var af interesse at få sat et fornavn på, for der var flere af dem – og en var temmelig meget på den forkerte side. S. 207 dukker begrebet »Elverhøj« op, men først s. 236 får læseren at vide, at det ikke er Heibergs skuespil, men et maritimt organ, der lægger illegale planer, men aldrig præcist, hvad det var. Det samme gælder Detachment D, som første mange sider efter, at det er dukket op, bliver forklaret (s. 224, 248). Helt forvirrende er navnet Bennike, som optræder uden fornavn. Der var hele fire officerer Bennike, der virkede under krigen (Helge, Vagn, Ove og Helges søn Erik).

Om de radiofoniske forhold i Odense hører vi (s. 243), at der var en 25 watt station i Sukkergården, mens der var kortbølgesendere i København. Hvad er forskellen? S. 258 optræder en Mr. Brewer, som ikke engang forklares i det nødtørftige personindeks.

Lidt større kendskab til personerne ville i nogle tilfælde få brikker til at falde på plads. Det gælder f.eks. generaløjtnant W. W. Prior = William Wain P. Han var barnebarn af Burmeister og Wains engelske halvpart og bl.a. derfor stærkt angelsaksisk orienteret, hvad der er med til at forklare hans afsky, da det trak op til, at hæren skulle fange britiske faldskærmsfolk.

Det ville også være ønskeligt, om forfatteren var mere præcis med sine stillingsangivelser netop i et værk, hvor værnenes kommandoforhold spiller en ikke ubetydelig rolle. Det gælder f.eks. s. 29f, hvor Rechnitzer, Briand de Crevecoeur, C. Hammerich og A.H. Vedel optræder uden stilling, skønt den første var viceadmiral, den sidste kommandørkaptajn og de to andre kontreadmiraler, hvad der ikke er uinteressant, da kommandørkaptajnen sprang til kontreadmiral og dernæst til viceadmiral i løbet af en månedstid. Navne er ikke altid stavet rigtigt som Bjørnsholt (s. 299) og Busenius Larsen (s. 323).

Jet er helt på det rene med, at de her påpegede forhold ikke er af central betydning, men det efterlader indtrykket af, at præses som sagt ikke har finpudset sin store bygning. Dette indtryk bekræftes i nogen måde af en række unøjagtigheder vedr. egentlige sagsforhold.

S. 27. Redegørelsen for krigsministeriet, generalkommandoen og generalinspektørerne er unøjagtig og misvisende. F.eks. var krigsministeriet kommandoorgan på hele personaleområdet (forfremmelser osv.). Ikke Leschly, men C. Jacobsen fungerede efter Priors afgang som ældste general som chef for GK fra juni til august 1941; Leschly var en kort periode vikar for Jacobsen.

S. 29. »Krigsapparatets vigtigste dele« er heller ikke korrekt. Opstillingen svarer hverken til den i Håndbog for hæren eller Hof- og statskalenderen.

S. 68. Generalitetet var på 10 mand, som delte sig ikke i to, men i al fald i tre opfattelser. Den tredje var at acceptere det tyske ønske om at bekæmpe engelske faldskærmsfolk, men i givet fald at nægte at udføre ordren.

S. 69. Schlichtkrull var ikke palæforvalter (før et år senere), men som ældste adjutant en slags kontorchef i adjutantstaben og derfor velorienteret.

S. 72 hedder det, at det kun var få, som oplevede dagen »under noget, der lignede dramatiske omstændigheder«. De (vi), og det var mange, der var vidne til de tyske overflyvninger ved daggry den 9.4., vil vist ikke være enig med forfatteren. Det oplevedes som dramatisk og rystende, selv om der ikke faldt bomber, men kun et »oprop« på cirkusdansk.

S. 74. Staunings erklæring blev ikke godt modtaget af Prior og officerskorpset. Tværtimod, da Stauning sagde: »... civilpersoner synes at formode, at militæret har svigtet sin pligt, da de tyske tropper rykkede ind i landet. Der er ikke i den henseende grund til bebrejdelser over for den danske militærmagt...« Altså før! (mine udhævninger. T.K.)

S. 75 nævnes det, at generalkommandoen fik lov til at udsende et mindetegn til deltagerne i kampene den 9.4. Et enkelt eksemplar af dette tegn blev vel slået af Den kgl. Mønt, men det blev aldrig uddelt.

S. 79. Er det rigtigt at påstå, at de værnepligtige i 1942 pludselig viste en positiv indstilling? De danske soldaters kampiver og mod den 9.4. kan man da ikke se bort fra. Det ville i øvrigt være interessant af få udredet, hvad der betingede de værnepligtiges indstilling efter 9. april.

S. 129f. siges det, at efter 15.11. 1942 måtte ingen dansk officer opholde sig i uniform i Jylland. Det er ikke helt rigtigt, idet ingeniørofficeren, kaptajn Schøller og en bygningsdistriktschef forblev i Jylland i uniform.

S. 149 tales der om repressalietrusler over for de officerer, som ikke meldte sig til internering 29. august. Man kan ikke se, hvorfra disse trusler i givet fald kom. I øvrigt bestrides det, at sådanne trusler fremkom. Hvad er dokumentationen?

Oberst Jens Peter Petersen er ikke identisk med den tyske luftattaché. Der var faktisk en anden Petersen, som var østriger, og det var ham, der var chef for Stalag.

S. 151 skriver forfatteren, at der under interneringen af de danske officerer kun var ét flugtforsøg, men hvad med den omfattende flugt i Odense?

S. 157. T.K. Thygesen havde forladt krigsministeriet 30.11. 1942 og var blevet ansat ved 1. reg.

S. 192 tales der om franske tropper, hvor der menes tyske.

S. 270 er det forkert, at Chr. Bro indtrådte i Fynsledelsen, det var alene byledelsen.

S. 363 er det ikke rigtigt, at politikerne havde reserveret sig justitsministeriet. Det tilfaldt en af modstandsbevægelsens mest aktive jurister, Busch-Jensen, der ganske vist senere blev socialdemokratisk politiker.

S. 372 anvendes udtrykket »mandskabet« galt. Det omfatter nemlig ikke befalingsmændene.

S. 538 må den fremtrædende modstandsmand Ole Lipmann lide den tort at optræde under navnet Lindemann, den tyske general.

Måske er det gået lidt for hurtigt for forfatteren, hvad der er en skam, da sådanne unøjagtigheder svækker indtrykket af troværdigheden. Han burde have ladet en militær sagkyndig læse manuskriptet igennem. På den anden side må det understreges, at værkets data i almindelighed er pålidelige.

Men nu til det, hvorom det drejer sig.

Kildematerialet

Det er et stort og diffust kildemateriale, der har stået til forfatterens rådighed. Det er en blanding af andres arbejder, samtidige aktstykker og sene beretninger. Hvad de trykte fremstillinger angår, kunne en anvendelse af den omfattende tyske litteratur have ført til en afprøvelse af de formodninger, forfatteren fremfører vedrørende de tyske instansers overvejelser (s. 98, 100).

Af stor betydning for afhandlingen har det været, at forfatteren som den første har haft fuld og uindskrænket adgang til det såkaldte Stockholmsarkiv, der på grund af dets indhold af væsentlige samtidige akter udgør et værdifuldt kildemateriale. Det gælder ikke mindst »Pilken«, der er betegnelsen for den illegale teleforbindelse mellem Malmø og Charlottenlund fra juni 1944. De signaler, der gik over denne, blev skrevet ned. Stockholmsarkivet har været i en dårlig og uordnet stand, hvortil kom, at en del af det var i kodesprog. Derfor har forfatteren været afhængig af den hjælp, som P.A. Mørch, Per Winkel, Jutta Graae og Ruth Philipsen har kunnet yde m.h.t. ordning og dekodning. Der er grund til at yde disse fire al mulig honnør for deres historiske sans.

De var alle meget aktive aktører, og det kan naturligvis give anledning til principiel bekymring, at det er dem, som udfører dette arbejde. Sker der en »frisering« i lyset af senere oplevelser og ændrede opfattelser? Forfatteren skriver s. 400, at det næppe har været tilfældet med Stockholmsarkivet, og jeg er tilbøjelig til at give ham ret, dels fordi jeg tvivler på, at de nævnte ville foretage en »frisering«, dels fordi en sådan næsten ikke kan skjules. Noget andet er så, at der savnes en eksplicit diskussion af dette efterretningsarkivs udsagnskraft vurderet i lyset af dets tilblivel-

sessituation – ud over den implicitte vurdering, der løbende finder sted i noterne. Ikke mindst havde jeg gerne set en nøjere analyse af »Pilken« som historisk kilde.

Et andet problem er, at en forfatters nære samarbejde med sine kilder kan medføre, at disse påvirker ham. Efter mit skøn har forfatteren overvundet denne vanskelighed.

Alt i alt mener jeg, at afhandlingens kildegrundlag er forsvarligt. Ud over Stockholmsarkivet, der er vigtigt til dækning af den illegale side, har forfatteren brugt de officielle ministerielle arkiver, suppleret med tyske og britiske akter. Han har tillige udnyttet en lang række af kombattanternes private arkiver.³

En særlig problematisk kildegruppe udgøres af de beretninger og interviews, som forfatteren omtaler s. 407-13. Han vurderer ret højt de indberetninger, som generalkommandoen indkaldte tjenstligt i perioden fra december 1945 til februar 1946. Forfatteren siger, at »disse beretninger har været af stor betydning for bl.a. fremstillingen af officerernes deltagelse i den illegale hær, specielt i de ret hyppige tilfælde, hvor et egentligt arkivmateriale har manglet«. Men dog giver forfatteren end ikke antydningssvis en vurdering af ophavssituationen. Man må spørge, om ikke disse beretninger til dels er farvet af tilblivelsestidspunktet? Er det ikke menneskeligt at antage, at modstandsbevægelsens popularitet har kunnet præge en og anden officers beretning, når han sad og bed i pennen ved julelampens skær i 1945? Forfatteren burde for sin egen og læsernes skyld have overvejet dette problem.

Til gengæld er han meget negativ over for de supplerende beretninger, som i 1968 og 1973 for henholdsvis marinens og hærens vedkommende blev indsamlet hos *samtlig*e faste befalingsmænd – modsat indsamlingen 1945-46, der var selektiv, idet den kun omfattede officerer i kommandopositioner, som efter generalkommandoens skøn var vigtige for modstandsarbejdet. I 1968 og 1973 er der altså tale om alle faste befalingsmænd. Burde det ikke give anledning til kildemæssige overvejelser? Forfatteren skriver, at »formålet med beretningen må for beretteren fremstå

---

3. M.h.t. arkiverne vil jeg dog spørge, hvorfor forfatteren ikke har brugt viceadmiral Rechnitzers arkiv? Af note 18, s. 445 fremgår, at der er benyttet et manuskript af Rechnitzer, som ligger i viceadmiral Vedels arkiv. Men i Rechnitzers arkiv findes et meget fyldigere materiale. I note 17 citeres viceadmiral Konows brev af 28.4.1925 vedr. Rechnitzers udnævnelse til kontreadmiral. Om hele det problem kan læses meget mere i Konows erindringer – en beklagelig undladelse, da disse er udgivet af doktorandens anden officielle opponent!

som tjenstligt orienteret«. Jeg er ikke enig heri, da en stor del af beretningerne er affattet af pensionister, hvad forfatteren selv nævner, samt af officerer, som enten var kommet i slutstilling eller blevet »sprunget«, som det hedder.⁴ Jeg har læst en del af disse sene beretninger. Der er vel både efterrationaliseringer, erindringsfejl og påvirkninger fra historiske fremstillinger af besættelsestiden, men de er blevet til i en meget roligere fase både for nationen som helhed og for den enkelte beretter, der som nævnt nu vidste, at hans avancementsmuligheder var udtømte. Det forekommer mig derfor, at disse beretninger er mere åbne og kritiske over for foresattes dispositioner og i øvrigt mere proportionsbevidste. Det ville have været ønskeligt, om forfatteren havde anstillet nogle betragtninger af denne karakter, da han formentlig bedre end de fleste vil være i stand dertil.

Jeg ved meget vel, at der blandt historikere er en tyrkertro på, at de samtidige kilder bør sættes over sene beretninger ad modum: Det, der ikke er i de samtidige akter, er ikke. En maksime, der fastholdes, skønt der er mange eksempler på, at så enkelt er det ikke. Tænk blot på C.N. Davids forfalskede, samtidige dagbog fra 1863 og hans sandfærdige, men unøjagtige beretning en halv snes år senere. Så vidt jeg kan bedømme, styrer forfatteren i almindelighed uden om dette skær, men ikke helt.

S. 323 omtaler han et vigtigt møde 2. juni (det må være 1944: beklageligvis anfører doktoranden kun datoer, mens man må lede efter årstallene) et møde om den omstridte våbenfordeling med Frode Jakobsen og, hedder det, »en række af marinens folk«. Blandt dem nævnes Bussenius Larsen, som ikke var søofficer. Det siges videre, at »vi er uden nærmere kendskab« til mødet. Det er mig ubegribeligt, at forfatteren ikke har spurgt de levende aktører. Generalmajor Bussenius Larsen, eller Sofus, som hans dæknavn var, lever i bedste velgående og hævder over for mig, at han ikke var med ved et sådant møde hverken med de nævnte personer eller vedrørende det nævnte emne.⁵

4. I 1973 var de yngste berettere i slutningen af 40'erne. M.a.o. vidste stort set alle officerer, som havde gjort tjeneste under besættelsen, at de nu ikke kom længere.

5. Af Stockholmsarkivet: Litteraturselskabet »Bibliophil«, A.22 hedder det under 3. juni i følgende signal fra translator Prom: »Biblioteksmødet afholdtes i går mellem hr. Ravn, Davids efterfølger, hr. Jim, ingeniør Lund og Eigil Larsen samt Silden, der blev tilkaldt lidt senere«. Davids (d.v.s. Truelsens) efterfølger som E-chef var faktisk Bussenius Larsen, der imidlertid byggende på sin hukommelse fastholder, at han ikke var med ved mødet; at Prom næppe selv var med, bygger (ifølge B.L.) på en fejlagtig andenhånds oplysning. Roslyng-Jensen sætter den samtidige kilde over Bussenius Larsens sene erindring. En konfrontation mellem aktør og historiker kunne muligvis bidrage til en opklaring.

Det er overhovedet samtidshistoriens store fortrin, at aktørerne lever og kan give deres besyv med, som vi også har hørt det i dag. Det er en risiko, den historiker, som beskæftiger sig med sysselprovsterne i middelalderen, ikke udsætter sig for, thi de er alle døde og kan ikke protestere. Såvidt jeg kan se, har forfatteren kun talt med otte aktører, og det er efter min mening for få.⁶ Forholdet er jo også, at der under samtaler med aktører ofte dukker nyt samtidigt materiale op.

Hvorfor har forfatteren ikke været lidt længere omkring? Jeg har på fornemmelsen, at unge samtidshistorikere er en smule ængstelige for at konfronteres med aktørerne, hvad jeg for så vidt udmærket forstår, jf. mine indledende bemærkninger. Men de bør overvinde denne frygt. Forfatteren kunne uden skade have dyrket de levende aktører mere intenst. Jeg tror ikke, det havde ændret fremstillingen væsentligt, men det havde gjort den mere nuanceret og mere levende, hvor den nu ofte er afdramatiseret – næsten i P. Munchs tonløse stil.

På trods af disse indvendinger må der dog ikke herske tvivl om, at forfatterens kildebehandling er fuldt forsvarlig og redelig. Ved de stikprøver, jeg har foretaget, har jeg ikke kunnet konstatere nævneværdige tilfælde af fejlagtig kildeudnyttelse og ej heller udeladelser, som på væsentlige punkter ville ændre afhandlingens resultater.

Metode

I indledningen lægger forfatteren op til en sociologisk behandling af sit emne. Han har overtaget C. Levi-Strauss' begrebsapparat og taler derfor om modstandsbevægelsen som en samfundsforandrende kraft. Det er der grund til at sætte et spørgsmålstegn ved.

Hvad er det for mål, de samfundsforandrende faktorer har sat sig? (s. 10).

Modstandsbevægelsen ønskede efter min mening tværtimod at bevare det eksisterende demokratiske system – men helst med en anden indstilling til forsvaret – når krigen var forbi. Derfor er jeg enig i den opfattelse, der taler om besættelsen som en parentes. Lige netop bortset fra en ændret udenrigs- og forsvarspolitik fra 1949 fortsatte jo alle politikere og embedsmænd fra før 1940, og udbygningen af velfærdsstaten fortsatte efter de retningslinjer, der var fastlagt før krigen. Jeg er derfor også enig

---

6. S. 354 filosoferer forfatteren over, om Ole Lipmann har troet på en allieret invasion. Hvorfor ikke spørge ham?

med forfatteren, når han allerede s. 11 slynger sin konklusion ud: at der var tale om et stabilt militært underordningsforhold til de civile politiske beslutningstagere, om end der dog var væsentlige undtagelser.

I kapitlet »Den militære institution« siger forfatteren, at han vil opstille »karakteristiske træk ved militæret som social institution, herunder specielt det militære personels fremherskende værdier og en evt. særlig »militær ideologi««. Og der tales videre om, at »gennemgangen vil ske på grundlag af den militærsociologiske litteratur«. Efter min mening lever forfatteren kun op hertil i dette indledende kapitel – resten af værket er en almindelig, håndværksmæssig solid traditionel historisk-kronologisk fremstilling. Og godt det samme, for der er grund til at anfægte de militær-sociologiske forestillinger, når det gælder det danske forsvar 1940-45.

Allerede i definitionen af »militæret« som »havende med organiseret voldsanvendelse at gøre« som regel over for andre stater antydes en aggressiv holdning, som ikke gælder for dansk forsvar, der var udpræget defensivt.

Det er vel rigtigt, at værnene er opbygget hierarkisk, nu ikke blot med hensyn til magt, autoritet, status og privilegier, men også med hensyn til ansvar, hvilket ikke anføres, skønt netop ansvaret er væsentligt. Det er vel også rigtigt, at værnene var styret af en bureaukratisk organisation, men det er en utilladelig forenkling, når forfatteren øjensynlig med tilslutning skriver, at »en bureaukratisering som regel fjerner følelsesmæssige eller personlige elementer fra organisationens administration og øvrige virke«. Og senere s. 14: »Officeren er i høj grad afhængig af organisationen, og som regel derfor også konform i sin adfærd og loyal overfor organisationen«.

Jeg synes ikke, denne beskrivelse passer på værnene før og efter 9. april 1940. Før så man chefen for hæren, generalløjtnant E. With og chefen for søværnet, viceadmiral H. Rechnitzer skændes for åbent tæppe og begge søge at underminere hinanden over for politikerne. Og disse to personers og to værns interessekonflikt forplantede sig langt ned i organisationen. Men ikke nok med det, i hvert værn var der dybe interne modsætninger. Rechnitzer havde mange fjender fra sin udnævnelse i 1932, og bedre stod det ikke til i hæren, hvor generalkommandoens chef, With, lå i krig med krigsministeriet, hvis chef var generalmajor Stemann. Oberst Helge Bennike, der i 1930'ernes slutning var chef for generalstabsafdelingen, skriver således i sin levnedsbetretning fra 1942, at »det, der savnedes var en stærk centraliseret magt ---«. Og han vidner videre, at generalstabschefens (Priors) saglige viden hjalp kun lidt over for generalløjtnant Withs. Priors stilling blev reduceret »til en lydige og loyal kontor-

medhjælpers«. Efter min vurdering var kommandoforholdene navnlig i hæren før 1940 præget af et væv af intriger, der bl.a. umuliggjorde fælles øvelser mellem hær og søværn. Forfatterens model er – sagt i al elskværdighed – en papirtiger, når det gælder de danske værn før 1940. Dybest set var deres holdning vel præget af, at hestene bides, når krybben er tom.

Efter 9. april fortsatte disse uoverensstemmelser. Rechnitzers officerer gjorde på det nærmeste mytteri, og i hæren var der stor uenighed om, hvorledes man skulle forholde sig, hvad bogen til fulde godtgør. Tænk på de officerer, der gjorde oprør mod hierarkiet på forskellig vis: Schøller, Ejby Nielsen, Højland Christensen, Helge Bennike, der førte sit regiment til Sverige, og odensegrupperne. Når der tales om militæret som et lukket system, gælder det næppe efter 1940, hvor ikke blot »Folk og Værn« stiftedes, men hvor der dyrkedes terrænspøt med civilister. For resten gjorde den almindelige værnepligt og reserveofficerssystemet vel også deres til, at systemet ikke var slet så lukket endda.

De fem elementer⁷, den svenske sociolog Bengt Abrahamson opstiller som dækkende for en særlig militær »ideologi«, er efter min mening heller ikke karakteristiske for de danske værn, men snarere for f.eks. franske officerer. Det er jo i vore dage p.g.a. den offentlige sektors vækst blevet en almindelig opfattelse, at de offentligt ansatte kun – eller næsten kun – har i tankerne at øge deres eget område. Det kan vel ikke ganske afvises. Forfatteren overfører den opfattelse til værnene, idet han anfører, at militær alarmisme (d.v.s. troen på, at vi får krig) hænger nøje sammen med ønsket om at få øgede ressourcer, hvilket »er af selvindlysende interesse for dette forsvars udøvere«, så ser forfatteren forbi sådanne begreber som kald og idealisme. Jeg ved godt, at de er næsten døde i dag i et samfund, hvor omsorgsmedarbejdere i en strejke udsætter de evnesvage for vanrøgt, hvor lægerne nedlægger arbejdet til skade for patienterne, og hvor politiet pludselig angribes af influenza, men jeg mener faktisk, at danske officerer var præget af en idealisme og tro på en sag, mere end de prøvede at sørge for personlig fordel. Hvordan kunne de ellers udholde at være officerer i 1930'ernes Danmark?

S. 18 skriver forfatteren, at de officerer, som havde den mest direkte kontakt med det indkaldte mandskab, i højere grad udviste autoritære kendetegn end officerer med små direkte kommandoforpligtelser. Jeg kan anføre mange eksempler på, at det modsatte var tilfældet, f.eks. viceadmiralerne Kofoed-Hansen og Konow og generalløjtnant With.

7. Nationalisme, pessimisme, alarmisme, konservatisme, autoritarisme (s. 18).

Der er mange andre uholdbare generalisationer i indledningen som f.eks. s. 22, hvor der tales om, at »militæret ofte vil støtte den potentielt stærkeste gruppe, den gruppe, der har størst udsigt til at byde militæret et ordnet og effektivt samfund o.s.v.« Ja, ofte, men ikke altid, får så skulle værnene jo efter 1. verdenskrig herhjemme have kastet sig i armene på S og R, men se om de gjorde det – og hvad er så den vidtløftige sociologisering værd, når den på væsentlige punkter ikke passer på danske forhold?

I stedet for denne sociologiske approach ville det formentlig have været mere frugtbart, om forfatteren havde søgt inspiration i den litteratur, som foreligger om værnenes holdning til de politiske beslutningstagere i andre europæiske lande.⁸ Ved at anvende et sociologisk udgangspunkt kommer bogen til så at sige at se værnenes historie indefra og på værnenes præmisser. Forholdet til politikerne behandles i bogen, men dens problemstilling burde være vendt om, så at udgangspunktet havde været politisk, nemlig hvorledes så regeringen og de samarbejdende partier på værnene før den 29. august 1943, hvorledes brugte de dem? Og hvordan styrede Buhls skyggeregering værnene efter 29. august? Ved at dreje bogen på denne måde ville den ikke i så høj grad være blevet styret af kilderne, som det nu er tilfældet, og dens væsentligste resultater havde stået klarere. Til gengæld var den næppe kommet til at hedde »Værnenes politik – politikernes værn«, men kun det sidste, medmindre man hævder, at det ingen politik at have dog er en politik.

Afgrænsning

Forfatteren har pålagt sig selv en række begrænsninger. Han har således undladt al omtale af de militære begivenheder 9. april 1940 og 29. august 1943, ligesom det efterretningsarbejde, som i meget væsentlig grad ledes og udføres af officerer, er helt udeladt. Det skyldes, at 1940 og 1943 er udførlig behandlet, og efterretningstjenesten får forhåbentlig snart sin monografi. Men det er nu på en måde synd for værnene, thi skønt der skete militære fejl i 1940 og 1943, vistes der også på den slettest tænkelige baggrund både initiativ og kampvilje. Tænk på flådens sænkning i 1943 på viceadmiral Vedels foranledning. Selv om bogen er omfangsrig, ville jeg have brugt nogle få sider herpå, dels fordi de fik betydning for det psykologiske klima i værnene under besættelsen, dels fordi mange læsere

---

8. Se f.eks. Adrian Preston (ed.): *General Staffs and Diplomacy before the Second World War* (London 1978).

sikkert kun vil læse Roslyng-Jensens bog, hvis de vil vide noget om værnene under besættelsen. Det er også, om jeg så må sige, synd for værnene, at al omtale af efterretningsarbejdet er udeladt, fordi det efter alt at dømme var en betydelig krigsmæssig indsats, som også vurderedes derefter af de allierede. Jeg mener godt, at forfatteren – uden at gå sin kollega i bedene – enkelte steder kunne have henvist til efterretningsarbejdet, så at man ikke glemmer dets eksistens. Eksempelvis forekommer det mig svært at vurdere officerskorpsets loyalitet over for forhandlingspolitikken og den øverste hærledelse uden at inddrage den tidligt påbegyndte antityske, militære efterretningstjeneste, og en stor del af præses' bestræbelser går jo netop ud på at vurdere dette forhold.

9. april 1940

Begivenhederne 9. april efterlod, som vi alle ved, værnenes befalingsmænd i en tilstand præget af harme og bitterhed – følelser, som navnlig vendte sig mod de politikere, der stod som eksponenter for den førte, opgivende linje, d.v.s. især udenrigsminister P. Munch og forsvarsminister Alsing Andersen. Både harmen og bitterheden er forståelig. Men aldrig så snart besættelsen var en kendsgerning, måtte officererne bide skammen i sig og gå ind på forhandlingspolitikens vilkår.

S. 32 refereres det, hvorledes man kl. 9.30 d. 9. april hos forsvarsministeren drøftede de instrukser, der skulle tilstilles værnene på grundlag af de 13 krav, som besættelsesmagten havde stillet. I punkt 2 krævedes, at de militære myndigheder skulle indgå i et »loyalt samarbejde« med besættelsesmagten. Men denne ordlyd blev aldrig videregivet til hærens og søværnets afdelinger. Kaptajnløjtnant F. Bussenius Larsen og hans kolleger, som i krigsministeriet konciperede meddelelserne, ændrede nemlig uden bemyndigelse ordene »loyalt samarbejde« til »gnidningsløst forhold«, hvad Alsing Andersen satte sit navn under. Værnernes afdelinger har altså aldrig, hvad man kan få indtryk af i afhandlingen, virket ud fra et direktiv om loyalt samarbejde. Det er måske kun en nuance, men en nuance, der viser, at selv i krigsministeriet sad der officerer, som ikke uden videre ville acceptere forhandlingspolitikken.

Men ellers må man rigtig nok sige, at situationen var paradoksal. Der gik bevæbnede danske soldater rundt samtidig med, at der var tyske soldater i landet. Ja, der var sågar indbyrdes hilsepligt. Frem til 29. august 1943 førte værnene en ejendommelig spøgelsesagtig tilværelse ad modum: to be or not to be. Fredsbesættelsen gjorde det muligt at opret-

holde den militære organisation, hvad politikerne gerne så. Man ser det allerede selve 9. april, for da choket var ved at fortage sig, fik generalstaben underretning om, at justitsministern ønskede, at militæret skulle være forberedt på at hjælpe politiet ved at nedkæmpe mulige kommunistiske optøjer under mørklægningen.⁹ Når politikerne havde sådanne tanker – hvor ulogiske de måske var, når henses til DKP's holdning indtil 22.6.1941 – var det jo praktisk at have et værn. Kommunistfrygten i 1940 har bogen ikke fat i, men derimod frygten for et nazistisk kup (s. 34f, 41ff), der også var et argument for at opretholde loyale danske troppestyrker.

Allerede d. 9. april om eftermiddagen ser vi i virkeligheden, hvad det er, politikerne vil med værnene, ja, hvad de vil i det hele taget: Naturligvis skåne befolkningen for lidelser, men de ønsker også et værn for det system, de bar, eller som bar dem. Jeg mener, man skal se alle politikernes handlinger i lyset af dette overordnede mål, og jeg finder, at forfatteren ikke helt har gjort sig dette klart. Politikerne ønskede en så kortvarig besættelse som mulig, de frygtede og foragtede nazismen, men de attråede også at bevare de magtpositioner, de havde haft før den 9. april, når besættelsens anormale forhold var forbi. Man må sige, at det lykkedes.

Efter 9. april

At værnenes ledelse også havde øje for denne problemstilling fremgår af bogens udsagn s. 48, hvor udvidelsen af officersskolen med en ekstra klasse omtales. I dette meget refererende kapitel kommenteres dette lidt flot, idet det få linjer længere nede hedder, at der har aldrig i »den danske hær været så mange høvdinge og så få indianere«. I virkeligheden var det vel en forstandig forberedelse af efterkrigssituationen.

Den passivt refererende holdning fortsætter i omtalen af, at Prior og Gørtz i december 1940 og januar og juli 1941 uden om den ansvarlige minister gik til den tyske general Lüdke for at få lov til at udvide hærens styrkemål. Her burde forfatteren have boret i, om generalløjtnant Prior også altid viste den fornødne omtanke, og i general Gørtz' loyalitetssyndrom – et fænomen, som jo fik betydning for hans forhold til politikerne. Jeg mener med andre ord, at forfatteren skulle have diskuteret, om ikke de to generaler burde have kunnet regne ud, at risikoen ved deres ønske, nemlig dansk krigsdeltagelse på tysk side, var nærliggende. Det var næp-

9. Hammershøys opt. 15.4.1940 (F. Bussenius Larsens arkiv).

pe nogen tilfældighed, at forsvarsministeren ønskede at skærme Gørtz over for den kritik, der opstod. Mon ikke ministeren så, at i Gørtz havde man netop den mand, man kunne lide på?

I det følgende fortsætter vor version af »the phony war«. Vi måtte f.eks. i januar 1941 tage stilling til et krav om at udlevere nogle af vore torpedobåde. Og det gjorde vi så! Det var en vanskelig sag, hvor både pro et contra kunne komme på tale, men hvad der efter min mening burde være understreget er, at ingen åbenbart drømte om at sænke torpedobådene. Der er her en væsentlig forskel på holdningen i 1941 og den i 1943, og jeg mener, at forfatteren burde have gjort opmærksom på den.

I indledningen (s. 31) har vi hørt, at kongen »lagde betydning i« sine stillinger som general og admiral (der menes nok, at han tillagde dem betydning), og at værnenes chefer var hyppige gæster hos kongen. Det er utvivlsomt rigtigt, men så slår bogen fast, at kongen i visse tilfælde udøvede direkte indflydelse over for regeringen i militære spørgsmål, ligesom det hedder, at værnenes ledere kalkulerede på gennem kongehuset at influere på regeringens beslutninger. En påstand, der gentages s. 71. Nu kan man roligt lade kongehuset ligge, for der kunne i givet fald kun være tale om kongen selv (eller kronprinsen som rigsforstander). Så vidt jeg kan se, har bogen dog kun tre-fire eksempler på kongelig militær indflydelse, og disse eksempler er alle skrøbelige.

Det første gælder spørgsmålet om torpedobådernes udlevering, som kongen forståeligt nok var imod, men han bøjede sig for ministeriets opfattelse, selv om det rigtignok skete i statsråd, og selv om kongen beordrede flagning på halv stang (s. 59ff). Det andet går på det tyske ønske i juni 1941, om at hæren i givet fald over for briterne deltog i forsvaret af virksomheder, der var vigtige for tyskerne (s. 66ff). Det var denne udsigt til at komme i krig mod englænderne, som fik Prior til at gå af i utide.¹⁰ Chefen for sjællandske division, generalmajor H.O. Hansen, ville oprindeligt have fulgt Prior, men på foranledning af den vikarierende chef for generalkommandoen, generalmajor Leschly, forelagde H.O. Hansen sagen for kongen, der i bedste overensstemmelse med regeringens holdning opfordrede ham til at blive. Leschly var i øvrigt korrekt af den opfattelse, at kongens stilling som højstkommanderende (ikke øverstbefalende, som forfatteren fejlagtigt skriver) alene var formel.

Det tredje eksempel omhandler Priors krav af 27.7.1940 til regeringen om, at den fremtidig tog større hensyn til militærets synspunkter. Dette havde Prior først forelagt kongen, men Prior fik intet andet ud af sin

10. Eller var det træthed, som Brorsen antog?

demarche end en alvorlig irettesættelse fra regeringen om alene at holde sig til den ansvarlige minister. Endelig nævnes det, at de konservative lagde vægt på, at kongen ikke ønskede en ny viceadmiral udnævnt efter Rechnitzers afgang, men bortset fra at bogens udsagn herom bygger på andenhånds kilder, ønskede jo ministeriet heller ikke en ny viceadmiral.

For kronprinsen som rigsforsøger nævnes s. 140 en enkelt henvendelse fra Werner Best, som regnede med, at hærens officerer lod sig påvirke ad denne vej, hvad der heller ikke kom noget ud af. Der er derfor ikke dækning for s. 276 at konkludere, at kongen og kronprinsen i enkelte tilfælde selvstændigt greb ind i det militærpolitiske beslutningsforløb. Tværtimod var kongen og kronprinsen i alle militære anliggender til det yderste loyale over for ministeriet, hvad de nævnte eksempler og hvad f.eks. kongens pres på Prior og Gørtz om at blive i juni 1940 viser. Tænk også på kapitulationsbeslutningen 9. april. Der er heller intet belæg for, at politikerne tog noget reelt hensyn til kongens personlige synspunkter på det militære område. Dette hindrer ikke, at mange officerer troede, at kongen havde en militærpolitisk indflydelse, eller mente, at han kunne få det ved at spille på, at han var »højstkommanderende« – en titel, der da også nu er afskaffet.¹¹ Kongens rolle under krigen var betydelig, men han handlede hele tiden i forståelse med politikerne. Påskekrisen i 1920 havde været en alvorlig lærestreg.

Jeg har i øvrigt ingen væsentlige indvendinger mod skildringen af værnenes første vandring ad forhandlingspolitikens tornestrøede vej. Værnenes ledere søgte stort set forgæves at minimere de gennem ministrene fremsatte krav. De blev bortset fra Prior på deres post og var loyale over for de politiske myndigheder, selv om det betød ydmygelser.

Værnenes reaktion på 9. april

Det er åbenbart, at befalingsmændene høje som lave måtte føle bitterhed over, at de ikke fik mulighed for at kæmpe 9. april, og over at de politiske myndigheder 8. april ikke gav værnene lov til at gennemføre sådanne foranstaltninger, at man ikke ligefrem blev taget på sengen, sådan som det skete på Sjælland. Jeg synes, det er logisk, at officererne søgte at kæde begivenhederne 9. april og de foregående års forsvarspolitik sammen og derved nagle regeringen til det ansvar, den havde. På foranled-

11. Man anvender nu ordet »højstbefalende« for at understrege, at kongen ikke har nogen egentlig kommandomyndighed.

ning af general Prior fremkom Alsing Andersen derfor med en udtalelse, som præciserede ansvaret.

Den 12. april aflagde Alsing Andersen besøg på Militærhospitalet for at give de sårede gardere gaver. Da han takkede dem for deres »smukke og modige optræden 9. april«, svarede en af dem: »Tak i lige måde«. ¹² Den utilsigtede ironi noteredes af de ledsagende officerer, hvis vrede mod Alsing Andersen og P. Munch var betydelig. Hvad søværnet angår, var den væsentligste reaktion utvivlsomt stormløbet på viceadmiral Rechnitzer. Jeg synes, han er en interessant skikkelse, nemlig typen på den embedsmand, som på en måde bliver en fange af systemet. Skal han gå, som hans forgænger gjorde, i protest mod nedskæringer, eller blive og få det bedst mulige ud af det? Adskilte hans dispositioner sig fra general Stemanns, krigsministeriets direktør?

Vor militære historie har andre eksempler på, at der opstod en kløft mellem krigsministeriets og marineministeriets direktører på den ene side og officerskorpserne på den anden. Direktørerne sidder politikerne nær, kender deres vanskeligheder og skal udføre deres ordrer. Eksempelvis under 1. verdenskrig generalmajor Ulrich og kontreadmiral Jøhnke – to smidige og dygtige officerer, som kritiseredes på trods af deres vilje til at varetage værnernes interesser.

Forfatteren skriver, at »onde tunger påstod, at han (R.) drev marinen som et dampskibsrederi« (s. 81). Det er skam ikke kun onde tunger. Kommandør Ipsen skrev i sin nekrolog over Rechnitzer i Tidsskrift for Søværnen, at han selv sagde: »Marinen burde drives som et rederi«. Det er klart, at han med sådanne udtalelser mistede troværdigheden i søværnet. Hertil kommer bl.a. den fatale misforståelse mellem ham og forsvarsministeren d. 8. april om flådens beredskabsgrad, en misforståelse som vel dybest set var et udtryk for, at Rechnitzer var blevet mere kongelig end kongen eller mere politisk end politikerne.

Formentlig var det nødvendigt, at Rechnitzer gik, men forfatteren kunne godt lidt mere håndfast have spurgt: Cui bono? Hvem ville profitere af hans afgang andre end hans banemænd? Vi ser da også et lidet pynteligt kapløb om at blive viceadmiral, og de dispositioner den konstituerede traf, og som han knækkede halsen på, viser, at de sammensvornes motiver nok var blandede.

For hærens vedkommende var reaktionerne mere diffuse. Man havde ingen enkelt person at kaste overbord med aflastning til følge. Nogle blev systemstormere af nazistisk tilsnit, men det gibber nok i en og anden

---

12. Kaptajn Fox Maules beretning af 15.4.1940 (F. Bussenius Larsens arkiv).

officer, når forfatteren s. 87 som en maxime hævder, at vigtige træk i den nazistiske ideologi »måtte appellere til militære befalingsmænd« selv om forfatteren gør opmærksom på, hvad der måtte frastøde danske officerer.

Forfatteren skriver, at DNSAP fik en »ganske betragtelig« tilgang af befalingsmænd, men hvor mange? S. 111 tales om mellem 5 og 10%. Jeg har set tallet 54 – af 6-700 = ca. 8%, fortrinsvis helt unge, hvilket burde være nævnt. Jeg tror, forfatteren s. 88-89 underbetoner den uarticulerede frustrations- og protestholdning, som utvivlsomt lå bag manges indmeldelse, og som lige strejfses s. 110. Værre var det naturligvis med dem, der direkte meldte sig til tysk krigstjeneste, om end det skete med regeringens billigelse og med Gørtz som bisidder. Men også her ville det have været rart med præcise tal.¹³

Hvad angår general Priors bestræbelser på at få indflydelse på forsvarspolitikken, er jeg enig i forfatterens vurderinger. Prior havde ikke altid benene på jorden. Om de første 112 sider gælder, at de havde vundet ved en stramning, også fordi en del jo er kendt i forvejen.

Forholdet til modstandsbevægelsen

Med kapitel 5 begynder afhandlingens væsentlige dele, idet der heri beskrives, hvorledes man i 1942 forestillede sig, at værnene skulle forholde sig i tilfælde af en allieret invasion i Jylland. General Gørtz' forholdsordrer lagde, som præses skriver (s. 117), op til en passiv holdning, både i tilfælde af invasion eller tyske angreb.

Det helt afgørende er dog værnenes forhold til modstandsbevægelsen og til efterkrigssituationen. Det er en problemstilling, der under krigen belastede forholdet mellem værnene og modstandsbevægelsen, og som hos mange skabte en bitterhed, der har varet til i dag. Jeg synes, bogen burde føre til en formindskelse af denne bitterhed, ikke fordi den harmoniserer forholdet, men fordi den søger at forstå og forklare værnenes motiver.

Jeg mener dog, at forfatteren noget klarere hele tiden skulle have holdt sig for øje, at værnene ikke er noget entydigt begreb. Jo længere op i systemet, og jo tættere man var på politikerne, jo mindre var i al fald hærens officerer i almindelighed motiveret for nærmere samarbejde med modstandsbevægelsen. Den måske mest centrale udtalelse herom har

---

13. Øjensynlig kender præses ikke O. Krabbe: Danske soldater i tysk tjeneste. Odense 1976.

forfatteren gemt i en note s. 457, hvori Gørtz refereres for 23.6.1943 at have sagt til hærens stabsofficerer »Mit mål er ét: at bevare hæren levende, således at vi *om muligt* når igennem besættelsesperioden med den danske hær i behold, beklippet, hæmmet i sin udvikling, men med sin organisation opretholdt, således at vort land selv kan magte sine militære opgaver den dag, forholdene tillader det«. Vedel havde allerede i november 1940 sagt stort set det samme.

Men der var fra første færd undtagelser, altså officerer som først og fremmest tænkte på at tage kampen op mod tyskerne næsten for enhver pris. Det er ikke let for forfatteren at få præciseret, hvor mange befalingsmænd der egentlig tog kontakt med modstandsbevægelsen i 1942, da en sådan så småt begynder at formeres. Det ses tydeligt s. 119, hvor det hedder, at der var tale om »ganske enkelte«, to linjer længere nede er det blevet til »flere« (i al fald ved to garnisoner), og fem linjer efter er der nu tale om et »betragteligt omfang« (i al fald i Holbæk). Det må dog være muligt f.eks. i Holbæk at få navnene på samtlige befalingsmænd og navn for navn efterprøve, hvordan hver enkelt forholdt sig under krigen.¹⁴ På samme side omtales Helge Bennike som en »heroisk officerstype«. Jeg må opponere mod udtrykket, som oven i købet er sat i gåseøjne.

Men Helge Bennike og hans ekspedition til Sverige 9. april er et eksempel på afvigende, usociologisk adfærd, og 1942-43 foretog han sammen med nogle af sine officerer våbentyverier med henblik på modstandskamp. Andre er oprørerne fra Odense fra sommeren 1943: premierløjtnanterne P. Bork Andersen og Aksel Christensen samt Ole Justesen, som dog omtales (s. 121).

En anden, som bogen slet ikke nævner, er daværende oberstløjtnant T.P.A. Ørum, der allerede i december 1940 arresteredes under forsøg på at komme til England, og som i januar 1941 ved en dansk domstol blev idømt livsvarigt fængsel. Det vil blive interessant at få Ørums aktiviteter vurderet, når hans båndlagte beretning bliver frigivet.

I forbindelse med omtalen af Helge Bennike strejfer præses det moralske dilemma, modstandsvillige officerer kom i, når de trodsede generalkommandoen og dermed regeringens ordrer. Det var et dilemma mange danske kom i, men det var utvivlsomt meget mere tyngende for værnene. I øvrigt var det principielt det samme moralske problem, de oprørske tyske officerer stod overfor.

Frem til 29. august 1943 fulgte værnene stort set de øvrige samfundsinstitutioners udvikling: under stigende harme og obstruktion blev man

14. Sml. s. 290.

tvunget til stadig flere indrømmelser, hvoraf rømningen af Jylland og våbenafleveringen var de værste for hærens vedkommende. Mytteriet på »Søridderen« har jeg omtalt.

I delkonklusionen s. 148 hedder det: »De danske værn opløstes ikke af sig selv, men ved et tysk overfald den 29. august. Den interne disciplin og kommandostruktur og værnenes grundlæggende opfattelse af regeringens legitimitet var således fundamentalt set i behold...«. Jeg kan tiltræde de første dele af denne opsummering, men tager forbehold over for den bastante understregning af værnenes positive syn på den demissionerede regerings legitimitet. Men det vil der straks blive lejlighed til at tage stilling til.

Om denne del af bogen gælder, at det er den svageste. For ofte hæver forfatteren sig ikke over sit stof, den selvstændige problematisering er beskeden, og ofte bliver fremstillingen for bred og for detaljeret. Der mangler også et klarere sigte, hvad der kunne have været, hvis fremstillingen var blevet samlet omkring værnenes overlevelseshet, jf. Gørtz' udtalelse.

Efter 29. august 1943

Blandt de mange oplevelser, der følte ydmygende for officerer, var interneringen efter 29. august. Man forstår raseriet, men det er næppe velvalgte ord, når forfatteren (s. 152) søger at tage temperaturen på de indespærrede således: »Hvis der ikke snart skete noget, ville man måske aldrig få brug for sin viden og kunnen...«. Rigtigere ville det vel være at sige, at officererne var fyldt med en indestængt iver efter at komme i kamp mod tyskerne.

Vreden hos de yngre officerer rettede sig også mod deres foresatte, hvis de fandt, at de ikke havde levet op til antallet af stjerner på skuldrene. Forfatteren strejfer problemet s. 150, men tager ikke fast nok på det. Det ville da være af interesse at få nævnt, at en regimentschef forlod kasernen og dermed sit regiment 29. august kl. 0700 ved tyskerne ankomst og derpå lod sig internere i sit hjem i stedet for at blive ved sit mandskab. Det fik han i rene ord at vide af sin næstkommanderende, oberstløjtnant Hoffmann. Ligeledes gjorde de internerede officerer på Hindsgaul oprør mod generalmajor Knudtzon, som man fandt havde svigtet 29.8. (nævnt i note 6, kap. 7). Man valgte ligefrem sin egen leder (oberstløjtnant, greve Trampe) med tilsidesættelse af det militære hierarki. Ja, uviljen sad så dybt, at da nævnte oberstløjtnant Hoffmann i de-

cember 1943 blev kommanderet til Sverige som stabschef hos Knudtzon, så nægtede han, fordi han fandt et samarbejde umuligt med Knudtzon, der havde mistet officerskorpsets tillid – i al fald efter Hoffmanns mening.¹⁵ Andre konkrete tilfælde kunne nævnes. Når jeg siger, at dette burde være behandlet mere håndfast, sigter jeg til, at det kunne være sat i relation til den sociologiske indledning, hvor det jo som en tese fastslås, at officerernes autoritetstro indstilling bevarede hierarkiet intakt gennem hele krigen. De nævnte eksempler viser, at forholdet ikke er så entydigt. De fleste makkede vel ret, men et stadigt voksende mindretal var præget af en opsætsighed, der førte ud i egentlig illegalitet.

Under interneringen etableredes »Den lille generalstab«, der skulle komme til at spille så stor en rolle for besættelsestiden. »Den lille generalstab« var forenklet sagt en videreførelse af den legale generalstab, og forfatteren har ret, når han på dette punkt hævder, at værnens struktur bevarede. Jeg ville endda gå videre og sige, at den centraliserede magt, som Helge Bennike før krigen efterlyste, fik man i »Den lille generalstab« – således at forstå, at de rivninger, der havde været mellem værne og i hvert værns top, forsvandt. »Den lille stab« gennemførte én klar og fast struktur med enighed i toppen, mens der nu modsat før var afvigere i bunden. Gørtz' og »den lille stab«s første plan var at overføre ca. 135 af de yngre officerer (d.v.s. ca. 1/6 af hærens officerskorps) til Sverige og derpå resten for at kæmpe mod besættelsesmagten fra England eller Sverige, hvad der ikke var praktisk muligt. Det var nu ikke derfor, planen aldrig blev gennemført. Den blev stoppet af Buhl, Hans Hedtoft, H.C. Hansen og Alsing Andersen. Vi er her ved et nøglepunkt, som forfatteren også udreder, men uden at gøre det med den fornødne styrke. Hvad politikerne ville, er åbenbart fra det brev af 14. oktober 1943, som Hedtoft skrev til den svenske statsminister (s. 160).

Som allerede fremhævet var deres altoverskyggende bestræbelse til efterkrigstiden at bevare det system, der gav dem magt. De var stort set ligeglade med, hvem der slog tyskerne, når blot det skete på en måde, der bevarede de politiske partier, som de var. De vidste, at Gørtz og hans nærmeste medarbejdere var loyale, og de skulle derfor ikke vide af en hovedløs evakuering til Sverige af hele det danske officerskorps, som enten ville gå ørkesløse omkring eller sætte livet til. Det skulle blive i Danmark og lede en passende stor styrke forsynet med våben delvis leveret af de svenske socialdemokratiske partifæller – en styrke, som

---

15. Hoffmanns levnedsbetretning 1955 (Ordenskapitlet) suppleret med H's indberetning til gen.kom. 21.7.45.

skulle sættes ind mod de anslag, der kunne tænkes at blive rettet mod forhandlingspolitikernes genopstandne regering.

I logisk forlængelse af denne tankegang opbyggedes en mindre dansk styrke i Sverige ledet af officerer, som politikerne havde i snor.

De nævnte anslag gik på en kommunistisk magtovertagelse, som især socialdemokraterne frygtede. Socialdemokraterne tiltroede kommunisterne alt ondt. Man havde ikke glemt DKP's holdning 1939-41, en holdning der bl.a. gav sig udtryk i, at Aksel Larsen 28. april 1940 kaldte støtte til de allierede for »direkte og bevidst forbryderisk«,¹⁶ og hvor socialdemokratiske ledere i »Arbejderbladet« blev angrebet på en måde, som kunne opfattes som angiveri over for besættelsesmagten.

Den socialdemokratiske frygt var utvivlsomt ubegrundet, da det aldrig er lykkedes at eftervise sådanne planers eksistens. Forfatteren nævner (s. 172), at fra slutningen af november 1943 bliver efterretningsrapporterne fra Danmark til Stockholm mere positive over for kommunisterne. På dette tidspunkt var N. Truelsen nemlig kommet ind i efterretningsarbejdet, og han havde et mere indgående, mindre rygtebetonet kendskab til kommunisternes holdning. Endelig må man ikke glemme, at der i efteråret 1943 formentlig skete en ændring i kommunisternes opfattelse i retning af at satse på indflydelse i efterkrigstiden ved hjælp af ikke-revolutionære midler, hvilken ændring logisk førte til en mere positiv opfattelse af kommunisterne, hvortil kom de store sovjetrussiske sejre, som slog verden med forbavselse og beundring.¹⁷

Kapitel 9 »Værnenes overenskomster med Frihedsrådet og SOE« giver bl.a. byggende på kommandørkaptajn A.M. Dahl, der var Erling Foss' svoger, efter min mening virkelig ny viden om tilnærmelsen mellem militær og modstandsbevægelse i efteråret 1943. Der redegøres for de første kontakter, som førte til det første møde mellem værnrepræsentanter og Frode Jakobsen 1. december 1943. Eneste kilde til dette møde er Frode Jakobsens ret sene beretning, ifølge hvilken han opregnede tre krav, hvoraf det tredje var, at Frihedsrådet skulle anerkendes som ledelse af kampen mod tyskerne. Frode Jakobsen oplevede tilstedeværende office-

16. Ref. i Arbejderbladet.

17. Det skal også anføres, at Stalin som en ydre gunst over for de demokratiske allierede i maj 1943 opløste Komintern, og efteråret 1943 lanceres Den Nationale Fronts politik (i Polen). Det var en ny variant af Folkefronts-tesen fra 1930'erne. Nu ville kommunisterne igen samarbejde med progressive borgerlige i kampen mod fascismen. Nationale, liberale og demokratiske mål blev nu også kommunisternes slagord. Det sås meget klart i Polen, hvor kommunisterne stod meget svagt. Deres skrifter og politik slog meget på nationale og borgerlige strenge og på behovet for et bredt samarbejde. (Oplysn. fra Kay Lundgreen-Nielsen).

rens holdning som positiv, men kaptajn Højland Christensen tog dog i realiteten forbehold, da han måtte forelægge de tre krav for »den lille stab«, in casu kaptajn Schjødt-Eriksen, der lod dem gå videre til Gørtz.

Denne ville imidlertid selv se Frode Jakobsen, inden han meddelte sin accept, hvad der er fuldt forståeligt, thi den betød jo, at Frihedsrådet overtog kommandoen over officerskorpset, og hvad ville politikerne sige hertil? Gørtz gik altså – efter tavst og tålmodigt at have hørt på Frode Jakobsen – til Buhl, der godkendte, at hærens officerer tilsluttede sig modstandsbevægelsen, hvilket af kaptajn Hjalf meddeltes Frode Jakobsen, ifølge denne. Imidlertid har Gørtz i 1960 under Hjalf-sagen (og også i 1972) benægtet, at han accepterede det tredje punkt. Imod denne benægtelse fremholder forfatteren, at Frode Jakobsen allerede i 1947 fremkom med sin version, uden at Gørtz reagerede. Men dette beviser efter min mening intet, da Gørtz i 1947 kan have haft gode grund til ikke at lægge sig ud med modstandsbevægelsen, der stadig stod stærkt i opinionen. Det var jo det forhold, Hjalf undervurderede så sent som i 1960, og som kostede ham stillingen som hærchef.¹⁸

Med hele den tætte forbindelse, der var mellem Gørtz og politikerne (Buhl), anser jeg det for utænkeligt, at Gørtz har accepteret et krav, der reelt satte ham og dermed politikerne ud af spillet. Det udelukker ikke, at Buhl kan have sagt noget om, at officererne da godt kunne tilslutte sig modstandsbevægelsen – underforstået under Gørtz' kommando – og det udelukker heller ikke, at Frode Jakobsen har oplevet tilbagemeldingerne, som han gjorde.

En mere intens analyse af kildernes tilblivelsestidspunkt og de dermed forbundne omstændigheder ville have ledet til en mere sandsynlig forklaring, der bekræftes af, at Gørtz og hans stab i de følgende måneder handlede, som om de ikke var under Frihedsrådets kommando (s. 184).¹⁹

S. 189 fremhæver bogen, hvor flot Gørtz var over for briterne, idet det anføres, at han ikke havde nogen hær at kommandere over. Det bør dog fremhæves, at han havde et stort antal loyale officerer bag sig, og at han var støttet af den danske skyggeregering. Der var altså ikke tale om en enlig stivbenet general, og i grunden var det vel kun udmærket, at han holdt hovedet koldt og ikke uden videre bøjede sig for, hvad forfatteren kalder »et næsten mytisk begreb«. Det udelukker ikke, at vi havde mere

18. Jeg anser mødet 1. dec. 1943 for overordentlig vigtigt, fordi det – ikke mindst p.g.a. Frode Jakobsen – blev undgået, at vi fik to modstandshære. Man spørger sig selv, hvor meget Gørtz verbalt har været for at undgå konflikt.

19. Frode Jakobsen deler ikke den her fremførte vurdering af værnens aftale med Frihedsrådet. Hans opfattelse er gengivet i det efterfølgende indlæg.

brug for briterne end de for os. Det er åbenbart, at general Gørtz (og bag ham politikerne) hverken ville have, at de begrænsede danske tropper skulle stå under allieret kommando eller under Frihedsrådet. De skulle i sidste instans styres af »bedstefar« d.v.s Gørtz og bag ham »oldefar«, d.v.s. Buhl.

Det samme fremgår af, at Frode Jakobsen ikke kunne hindre, at kaptajn Højland Christensen i januar 1944 på »den lille stab«s foranledning blev afskediget, fordi han var blevet for aktiv i modstandsbevægelsen. Det understreger »den lille generalstab«s trofasthed over for politikerne, men også at der var markante officerer, som blæste på »Den lille generalstab«, der med andre ord ikke er identisk med værnene. Dette fremgår også af kapitel 11, der omhandler »Værnenes illegale militærorganisation«, som udmærket godtgør de vanskeligheder, der kunne være mellem civile modstandsfolk og befalingsmændenes indpasning i de forskellige grupper. Ville det mon være muligt at lave statistik på officerernes tilknytning til modstandsarbejdet? Der var dog kun ca. 700 linje-officerer.²⁰

S. 232 omtales P-ordningen, og det nævnes, at oberstløjtnant F. Hoffmann blev P-chef for Midtjylland. I hans beretning, som forfatteren ikke har benyttet, hedder det, at oberstløjtnant Feddersen ikke ville afgive befalingsmænd fra sit Borgerværn (en anden illegal ventegruppe), hvad han så fik ordre til, men Hoffmann skriver også, at han i efteråret 1943 fik det indtryk, at Feddersen tænkte sig eventuelt at anvende Borgerværnet til angreb på regulære tyske tropestyrker. Det fandt Hoffmann uansvarligt på grund af manglende våben og uddannelse. Derfor aftaltes det med politimester Agersted, at borgerværnet skulle stilles til rådighed for politiet. P-styrkerne skulle først anvendes for at hindre plyndring o.s.v., når den tyske hær brød sammen.²¹

Efter min mening viser dette uenighed om, hvad disse styrker skulle anvendes til. Har Feddersen eller Hoffmann/Agersted ret? Og hvorledes kunne Feddersen få den tanke, han refereres for?

I begyndelsen af 1944 var to forskellige systemer af væbnede grupper

---

20. Forfatteren har oplyst, at han faktisk har søgt at udarbejde en sådan statistik, men opgav den, fordi det efterhånden stod ham klart, at arten af og den tidsmæssige placering af modstandsarbejdet var så forskelligt opfattet, at resultatet ikke ville blive holdbart. Grundlaget for statistikken var officerernes stamblade i Hærens Arkiv, der indeholder personlig opgivne oplysninger om, hvad den pågældende har været beskæftiget med 1943-45.

21. Forfatteren bestrider, at Hoffmann kan have ret i denne vurdering af Feddersens arbejde. F. var nok kamplysten, men ikke uden omtanke. H.s udsagn er derimod ifølge forfatterens opfattelse udtryk for den afstand, der var mellem de officerer, som

etableret, skriver forfatteren (s. 263). Det ene bestod af politiet og hærens O-grupper med henblik på en kaossituation. Det andet var Frihedsrådets M-udvalgs grupper, der skulle aktiveres i tilfælde af en allieret invasion. Bogen kalder de politiske perspektiver »utrolig farlige«, uden at den begrunder det.

Som et uformelt bindeled imellem disse to systemer optrådte ingeniør Herman Dedichen (s. 264). Han havde, hedder det, »en helt enestående formidlerposition«, videre, at i 1943 og 1944 var hans position unik ved sine forbindelser til socialdemokratiske ledere og modstandsfolk, specielt Flemming B. Muus. Han arbejdede energisk for en tilnærmelse mellem politikere og modstandsbevægelse. Efter min opfattelse er Dedichen lidt af en gådefuld skikkelse. Det er, som om han med sin baggrund ikke hører hjemme som en central, koordinerende skikkelse i modstandsbevægelsen. Måske gør jeg ham uret, men ville han sikre sig en politisk løbebane efter krigen? I al fald forekommer Muus og Dedichen tvetydige i deres forhold især til politikerne, men det er måske det skær, der let kommer til at hvile over formidleren.

Svaret falder vel uden for, hvad man kan kræve af bogen. Men jeg er enig med forfatteren i, at Muus og Dedichen havde stor betydning for, at der skete en tilnærmelse mellem modstandsbevægelsen og de af politikerne gennem »den lille stab« styrede officerer. Gennem udnyttelse af Stockholmsarkivet får vi ny viden om Muus' møder med Buhl-kredsen. Jeg er ligeledes enig i, at det især var kaptajn Schjødt-Eriksen, som for stabens vedkommende plejede de politiske forbindelser, hvad der efter min mening fik ubehagelige konsekvenser. Men når general Gørtz benævnes »den formelle leder«, ville jeg føje et »reelle« foran. Vel var han afhængig af »den lille stab«s informationer, men gang på gang var det hans holdning, som slog igennem. Og når det om kaptajn Hjalp hedder, at han var den pæne officer, som på »militærisk vis skyede konflikt«, må jeg sige, at det er noget sludder. Derimod kan jeg acceptere karakteristikken af Schjødt-Eriksen, både de positive og negative sider, men det vil der blive lejlighed til at tage op under våbenfordelingen. Derimod er jeg ikke enig i, at han i en periode stod i spidsen for den militære efterretningstjeneste. Hvad er kilden?²² E-tjenesten kørte vel under »den lille stab«, men det gør ham ikke til leder af E-tjenesten.²³

placeredes i marken med officielle opgaver (H.) og dem, der som F. var forankret i et lokalt modstandsarbejde. F. tænkte på kampe i forbindelse med en allieret invasion, mens H. ifølge sin instruks havde rene ro- og ordensopgaver. Af samme årsag fik F. et dårligt forhold til la Cour Pedersen, som udsendtes fra »den lille stab«.

22. Er det Schjødt-Eriksen selv? En Udsat Post s. 76f.

23. Forfatteren oplyser hertil, at efter Bussenius Larsens arrestation satte Schjødt-Eriksen

Integration

Officerernes større eller mindre integration i modstandsbevægelsen er vanskelig at fremstille klart, fordi varianterne var mange. Hvad f.eks. udnævnelse af militære regionschefer angår, blev det vel, som bogen nævner (s. 269f) linjeofficerer, dog ikke uden videre »den lille generalstab«s kandidater, men folk, der allerede havde en position i det illegale arbejde. Det er nok noget overdrevet, når Schjødt-Eriksen i august 1944 sagde, at »den lille stab« og politikerne havde fuld kontrol over modstandsbevægelsen. Forfatteren er selv inde på det (s. 271), men uddyber det ikke. Efter min mening kunne »den lille generalstab« for det første ikke med fuld sikkerhed regne med, at alle regionscheferne uden videre ville adlyde Gørtz' ordrer. Og for det andet kan det vel ikke udelukkes, at de menige modstandsfolk ville nægte at adlyde »den lille stab«s ordrer, hvis disse havde en politisk karakter. Der var jo ikke tale om en legalt opstillet hær med rettergangschefer og auditører.

Tilnærmelsen mellem modstandsbevægelsen og værnene kulminerede 6. oktober 1944 ved, at Gørtz såvel af SHAEF som af Frihedsrådet anerkendtes som øverstkommanderende for alle danske styrker i tilfælde af kamphandlinger i Danmark. Man må sige, hvilken vending ved Guds førelse.

I sin pjece »Hæren under besættelsens kår« fra 1960 beretter Hjalf om hærens vilkår før 29. august, at dersom det blot blev konstateret fra tysk side, at befalingsmænd deltog i illegalt arbejde, »var det givet..., at ikke blot den danske hær, men også den danske regering ville være blevet gjort ansvarlig herfor... Der var i disse år for hærens ledelse derfor ingen anden mulighed end at *bruge hele sin indflydelse på at holde befalingsmændene borte fra illegalt arbejde*. Enhver anden holdning ville have medført, at hæren havde ført en selvstændig politik imod den siddende regering«. (s. 18f. Min udhævning. T.K.).

Jeg understreger, at Hjalf taler om hærledelsen, og denne fortsatte altså efter 29. august med Gørtz og »den lille generalstab«, og skønt den

---

sig selv i spidsen for E-tjenesten udadtil og i forhold til Gørtz. I relation til briterne og til Mørch og Nordentoft præsenterede han sig som leder. Det var i kraft heraf, at han kort før 5. maj 1945 tog sig af Carl Andersen-sagen. Han havde ikke meget med det faktiske arbejde at gøre (det var Blixencrone-Møller, Hammershøj o.a.), men over for Gørtz var han E-chef, og som sådan betragtede Gørtz ham. Også over for Frihedsrådet præsenterede S.-E. sig som leder af E. tjenesten, og i denne egenskab holdt han formanden for Frihedsrådets kommandoudvalg, Frode Jakobsen, underrettet om kontakt med Kauffmann og Carl Andersen (F.J.: Danmarks Frihedsråd II, s. 211).

før havde søgt at holde befalingsmændene borte fra illegalt arbejde, lyses den nu i kuld og køn af frihedskampens ledende organ. Jeg er enig med forfatteren i, at det var tilfredsstillende for værnernes ledelse, thi den havde samtidig assureret sig hos de politikere, der ganske vist officielt ikke fungerede, men reelt gjorde det alligevel, og som Gørtz og »den lille stab« meget vel vidste ville stå ved næste korsvej.

Det er åbenbart, at »den lille generalstab« hele tiden tænker på efterkrigstiden og på at støtte Buhl og hans kreds, og skulle man blive tvunget til at vælge mellem Buhl og Hedtoft på den ene side og Frode Jakobsen på den anden, så ville man vælge Buhl, ganske uanset om Churchills og Eisenhowers stemmer hørtes gennem Frode Jakobsens morsingbomål. Så vidt kom det ikke, og grunden lagdes til et af besættelsestidens paradokser.²⁴

Hvad der var det rette, unddrager sig objektiv bedømmelse. »Den lille generalstab« fandt, at det var dens pligt i et demokratisk land at følge den politiske ledelse, andre – også befalingsmænd – mente, at der var overordnede mål; når forfatningen og dermed de politiske myndigheder var sat ud af spillet, måtte man følge de allieredes befalinger i kampen mod den fælles fjende. Her måtte enhver befalingsmand vælge efter holdning og temperament, og den ene behøver ikke at være moralsk ringere end den anden.

I kapitel 14 redegøres der for hærens befalingsmænds deltagelse i den civile modstandsbevægelse. Det var kun ganske få, der før foråret 1944 på eget initiativ deltog heri. På dette sted burde efterretningstjenesten være nævnt, da antallet så ville vokse, og billedet af værnernes samlede modstandsaktiviteter blive rigtigere. Når forfatteren s. 294 argumenterer for, at det som sabotør nærmest var et handicap at have en befalingsmandsuddannelse, er jeg ganske uenig. Det hævdes næsten, at en officer ville bryde sammen, hvis han ikke havde »en stramt opbygget formel organisation« bag sig. Det er ikke rigtigt, og det er heller ikke rigtigt, at infanteri- og artilleriofficerer ikke var specielt kendt med sprængstoffer. De havde lært herom og vidste i al fald bedre besked end civile.

Ved læsning af Frode Jakobsens tobindsværk om Frihedsrådet er jeg standset ved et utvivlsomt korrekt udsagn om, at »den lille generalstab«

---

24. Frode Jakobsen deler ikke denne opfattelse. I brev af 31.12.1980 til forfatteren af nærværende anmeldelse skriver han, at den omtalte valgmulighed ikke forelå. »Skulle Buhl og Hedtoft i den afgørende situation sige det ene, Frihedsrådet, Churchill og Eisenhower – med eller uden morsingbo – det modsatte, og ville Gørtz da vælge Buhl, ville han i sandhed blive en høvding uden indianere. Men det var »indianerne« der talte – også for Buhl.«

til illegalt arbejde mest udpegede officerer af kaptajns rang eller derunder, til fortrydelse for højere officerer, som følte sig holdt udenfor (I, s. 114). Hvad kan der have ligget bag »den lille stab«s forkærlighed for kaptajner og tilbageholdenhed over for oberster?²⁵

Bogens fremstilling af søværnets forhold har jeg ikke mange bemærkninger til. Den fylder langt mindre end omtalen af hærens af den gode grund, at der var langt færre søofficerer, og fordi søværnet på en mere harmonisk måde gled ind i det illegale arbejde. Hertil hjalp det nok en del, at søværnets prestige var høj, efter at det på viceadmiralens ordre havde sænket sine skibe 29. august 1943, fordi han accepterede, at hans folk sluttede sig til Holger Danske og BOPA. At den samme viceadmiral som direktør i marineministeriet var med i departementschefernes styre og dermed i forhandlingspolitikken til dens bitre ende, er endnu et eksempel på besættelsestidens dobbeltbundethed. Et vistnok unikt fænomen i de besatte landes historie – og særdeles velegnet til at forvirre begreberne i det historiske opgør, som altid følger efter dramatiske begivenheder i et folks liv.

Den »skæve« våbenfordeling

Spørgsmålet om den såkaldt »skæve« våbenfordeling spillede en vis rolle i besættelsens sidste tid og en meget betydelig efter krigen, især i 1960, da generalløjtnant Hjalp protesterede mod Jørgen Hæstrups fremstilling i »Hemmelig alliance«. Generalen hævdede nu frejdigt, at man fra »den lille generalstab« havde søgt at styre våben uden om de kommunistiske grupper. Dette havde man fra stabens side benægtet under krigen, og det er mig ubegribeligt, at general Hjalp så at sige nu lagde hovedet på blokken. Hans offentlige udtalelser medførte, at han måtte anlægge en injurieproces mod »Land & Folk«, hvis redaktør, Martin Nielsen, hærget KZ-fange, måtte vandre tre måneder i fængsel. Det kunne næsten ikke være bedre – set fra et kommunistisk synspunkt. Og da Hjalps periode som chef stod for fornyelse, veg forsvarsministeren tilbage fra at forlænge ham. Samtidshistorien er farlig. Bogens korte fremstilling af denne sag rummer en iagttagelse af kildekritisk karakter, nemlig at en del af de vidner, der optrådte, havde fået deres hukommelse frisket op af Hæstrups værk!

25. Man kunne formode, at kaptajnerne ville sikre sig en løbebane efter krigen. Retfærdigvis bør det dog anføres, at det kunne være rimeligt at tage hensyn til de pågældendes alder.

Efter min mening er hele dette drama om våbenfordelingen fuldstændig ude af proportioner, men DKP har med stor dygtighed forstået at udnytte det ganske som interneringen i juni 1941. Allerede Frode Jakobsen er i sit nævnte værk »I Danmarks Frihedsråd« bd. II (s. 127) inde på proportionsforvridningen. Der var tale om 3.000 svenske maskinpistoler, som A.P. Møller med Vilhelm Buhls velsignelse skaffede penge til. Det var de første, som kom fra Sverige til supplement af de britiske våben. Disse 3.000 maskinpistoler udgjorde en lille del af de våben, der leveredes, hvilket ses af tabellen s. 345, hvor der er tale om godt 32.000 engelske maskinpistoler og geværer leveret alene fra august 1944, hvortil kom de eksisterende beholdninger.

Bogen klarlægger på overbevisende måde, hvorledes fra første færd mytedannelsen opstod. For det første fik Schjødt-Eriksen skabt mistillid til »den lille generalstab«s intentioner allerede, inden våbnene var nået til Danmark (s. 321), ved på en dominerende og bedrevidende måde at lade forstå, at det var et problem, han nok skulle løse. Utvivlsomt skyldtes Schjødt-Eriksens selvsikkerhed, at han følte sig dækket af politikerne (s. 329).

For det andet var der utilsigtede unøjagtigheder i Erling Foss' opgivelser over forsendelsesraterne.

For det tredje var der uklarhed om de fordelingsaftaler, som blev truffet, idet Frihedsrådets K-udvalg i november 1944 vedtog én fordelingsnøgle (med ca. 1/3 til hærens grupper), Buhl-kredsen, Gørtz og »den lille stab« 13. juni 1944 en anden, som gav hærens grupper halvdelen.

For det fjerde gik de første ca. 500 maskinpistoler faktisk til hærens grupper.

Når man nu betænker den skrigende mangel på våben, der var, hærledelsens uvilje mod befalingsmændenes deltagelse i illegalt arbejde før 29. august 1943 og deres efterkrigsfikserede tankeverden i den følgende periode, er det let at se, at de underforsynede egentlige partisaner måtte skumme af raseri: Hvor blev våbnene af? Og de ledere, der som Frode Jakobsen og andre havde kendskab til Schjødt-Eriksens facon og holdning, måtte føle sig snydt og narret, hvilken opfattelse vanskeligt kunne undgå at forplante sig til de våbenfattige modstandsfolk, der således fik deres opfattelse bekræftet.

Jeg mener, at forfatterens udregning og hans udnyttelse af Stockholmsarkivet – ikke mindst Schjødt-Eriksens udtalelser i »Pilken« – fører til den bæredygtige konklusion, at efter 1. november overholdt Schjødt-Eriksen K-udvalgets fordelingsplaner for de 3.000 maskinpistoler, så at de fleste våben herefter kom til de civile grupper. Men det, Frode Jakob-

sen kalder Schjødt-Eriksens snyderier (F.J. I, s. 127), fortsatte, og det gik så vidt, at han endog i december 1944 lod privat indkøbte våben holde tilbage i Sverige, fordi han ville fordele dem (s. 326). Det var kun 425 maskinpistoler, men igen blussede harmen op, og forestillingerne om »den lille generalstab«s manipulationer blev cementeret. Den 13. april 1945 nedsatte K-udvalget et våbenmodtagerudvalg for at få sat grime på Schjødt-Eriksen (s. 339).

En central rolle i kritikken mod Schjødt-Eriksen i den sidste fase spillede Ole Lippmann, Special Forces' repræsentant i Danmark fra februar 1945. Det ville formentlig have været interessant at høre hans vurdering i dag.

Efter min opfattelse er spørgsmålet om den skæve våbenfordeling først og fremmest af psykologisk betydning. Reelt var de civile grupper ikke stillet meget anderledes end de militære, men vreden hos de civile er let at forstå, når de så, at en officer i en nøgleposition ganske åbenbart søgte at forfordele dem. Myten om den skæve våbenfordeling lod sig så meget lettere fastslå, som Schjødt-Eriksen var i en meget svag stilling efter maj 1945, hvor han først aflagde æresord på ikke at have været medlem af DNSAP og senere måtte erkende, at det dog var tilfældet. I *hvor* høj grad han var dækket af Buhl, H.C. Hansen og Hedtoft, synes jeg, finder sin bekræftelse i den indædte trofasthed, hvormed politikerne i efterkrigsårene protegerede Schjødt-Eriksen, skønt han var en belastning. Schjødt-Eriksen har skadet synet på hæren under og efter krigen mere end nogen anden enkeltperson. Men hans virksomhed under krigen tegnede kun »den lille generalstab« og politikerne, ikke værnene som helhed. Det synes jeg er vigtigt at slå fast.

Frem mod 5. maj 1945

I 16. og sidste kapitel redegøres for den illegale hærs målsætning. Her drøftes de forskellige muligheder, som kunne komme til at foreligge ved det tyske sammenbrud. Vi får, byggende på engelsk materiale i War Office, interessante oplysninger om general Dewing, der var chef for SHAEF Mission to Denmark.

Det fremgår, at Dewings indflydelse var meget begrænset, og at hans Mission til Dession to Denmark således ikke havde operative funktioner, men kun planlæggende. Det betød ikke, at Gørtz' kommandomyndighed sattes særlig højt hos de allierede, og de ønskede næppe heller Frihedsrådet involveret. Den 21. Army Group skulle nok selv udgive de nødvendi-

ge befalinger, hvad der ikke kan overraske. Briterne ville selv og ønskede derfor at sende deres ordre direkte til de jyske regionsledere. Det fremgår videre, at briterne primært betragtede modstandsbevægelsen som en ordensstyrke, hvad der var realistisk, da den utvivlsomt var blevet masakreret i en egentlig kamp med krigstrænede tropper.

Briternes opfattelse og ønsker faldt udmærket sammen med politikerne og værnene.

Vi får sluttelig slået fast, at »den lille generalstab« ikke ved brigadens overførsel fra Sverige ønskede BOPA indsat som kampstyrke for at få denne kommunistiske modstandsorganisation slagtet, men fordi den var den mest kamptrænede. I øvrigt ønskede BOPA selv at udføre denne operation.

På fornuftig måde løstes problemet ved, at man (hvem?) optog kontakt med tyskerne i Helsingør og fik dem til at lukke øjnene ved brigadens landsætning (s. 366).

Denne afsluttende del giver et dækkende billede af Danmarks forhold i en væsentlig og dramatisk fase, som bogen dog fremstiller uden den spænding, der ligger i stoffet. Man må i denne forbindelse beklage, at bogen ikke siger noget om, hvorfor briterne ikke ville tage til Bornholm, evt. med et af de 7 Jedburgh-hold, der var parat til indsætning i Danmark, så at den ulykkelige russiske bombing var undgået.

Konklusionen er draget lige kraftigt nok, og jeg ville som nævnt nogle gange nok have sondret lidt mere mellem »den lille generalstab« og »the rank and file«, hvor billedet var mere broget. Men det er naturligvis en vurderingssag. Helt rigtigt er det vel heller ikke at sige, at E-tjenesten var indkapslet og ikke havde betydning for de øvrige dele af værnene (s. 373).

S. 374 i opsummeringen hedder det, at Gørtz var »den kraftigste eksponent for et stabilt militært underordningsforhold til den parlamentarisk ansvarlige regeringsmagt« – også efter 29. august. Jeg ville skubbe »den lille generalstab« ind foran Gørtz som endnu mere systembevarende og endnu mere loyal over for politikerne end Gørtz. Jeg er ikke enig i, at værnenes indflydelse var størst i perioden 1943-45, hvor de formelt ikke eksisterede. Hvis de havde nogen mulighed, afstod de i al fald fra at bruge deres indflydelse, idet jeg ved værnene forstår disses ledelse gennem »den lille stab«. Man kan nemlig ikke påvise, at den store del af værnene, som adlød politikerne, nogensinde handlede anderledes end Buhl, Hedtoft og deres fæller ønskede. Herved hjalp værnene politikerne til at kunne genindtage deres gamle pladser efter 5. maj. Rigtig nok kan

man sige, at hertil behøvedes ingen hjælp, da Frihedsrådet ikke ønskede det anderledes undtagen som resultat af et valg. Men politikerne var til det sidste ikke helt trygge ved disse frihedskæmpere og følte derfor taknemlighed over for de pålidelige officerer.

Og hermed er vi da ved vejs ende. Afhandlingens svagheder ligger i stedvis manglende præcision, og den er gennemgående for lang, skønt Roslyng-Jensen ikke som Pascal kan undskylde sig med, at han ikke havde tid til at skrive kortere. Den er af og til for refererende og for lidt analyserende. Nogle steder kunne supplerende kildemateriale ved en ringe indsats være fremdraget. Man kan mærke, at forfatteren har tænkt: Nu må det være nok. Og det er jo også på den måde, der kommer en bog, ja sågar en disputats ud deraf.

Afhandlingens styrke ligger i at sammenholde et stort, delvis ubrugt kildemateriale (især Stockholmsarkivet) og derved fremstille et betydeligt og kontroversielt emne ud fra en helhedsopfattelse. Dette er lykkedes bedst efter 29. august, hvor værnenes rolle var aktiv. I kapitlet om våbenfordelingen viser forfatteren, at han kan skære igennem.

Bogen præges af ny viden samtidig med, at gammelkendte oplysninger ofte får en rigtigere placering.

Bogen er sober og redelig og så objektiv, som et sådant arbejde kan blive. Her er ingen, hvis virksomhed skal heroiseres, og ej heller nogen hvis indsats skal forklejnes! Hertil føjer en gammel gymnasielærer tilfredsheden over, at der stadig i gymnasiet er rester af den lærde skole. Hvis man selv vil, er muligheden der.

Efter min opfattelse har forfatteren fuldt ud godtgjort, at han – som det hedder i bekendtgørelsen om doktorgraden – »siddet inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«. Det udelukker jo ikke, at den kan komme endnu videre, hvilket er sagt uden rancune, da jeg mener, at mange af bogens resultater vil blive stående.